

सप्तर्षी प्रकाशन

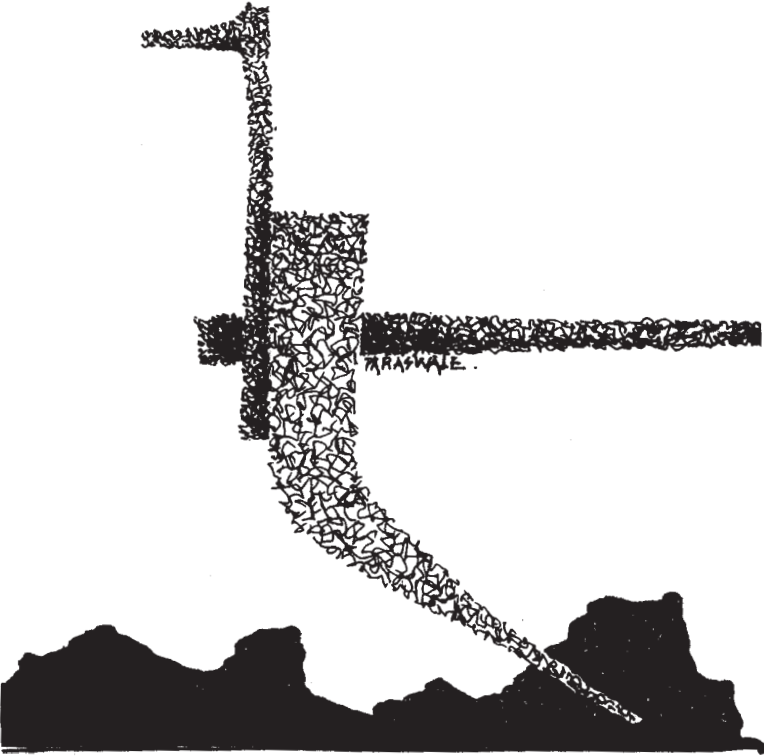
गाव.
हाकेच्या
अंतर्गतर

जगदीश कदम

वसंत आबाजी डहाके यांना....

नका दंतकथा येथे सांगों कोणी ।
कोरडें ते मानी बोल कोण ।
अनुभव येथे पाहिजे साचार ।
न चलती चार आम्हापुढे ।

- तुकाराम

एक

जगणं कशाला म्हणतात
सालं आयुष्यभर
लक्षात नाही आलं.
परिस्थितीचा आवाज भसाडा
त्यानं फुटले
अखळ्या बालपणाचे कान.
फुटलेल्या कानातून यावा
ठिबकत ठिबकत पू
पार बाहीच्या बटनापर्यंत.
त्यावर बसावी
एखादी लागट माशी
आणि जिवाची व्हावी तडफड
असह्य, अगतिक.
तसं आमचं बालपण
गायी-गोऱ्हांच्या शेणामुतानं
नुसतं बिरबडून गेलेलं
आणि
डाळणावर अनावश्यक
उगवण झालेल्या
गवताच्या गोतावळ्यासारखं.

आल्या वाटा खूप
धावून अंगावर
डिव्या बैलांच्या

कलागतीसारख्या.
नाही आठवत मला
एखादी वाट
चुकूनमाकून आलेली
माझ्या मनासारखी;
माझ्या बालपणी
माझ्या अंगणात.
आजी सांगायची
पूर्वी भरून जायचं
चिमण्यानी अख्खं अंगण.
दाणे, दाळपाणी असायचं त्यांच्यासाठी
मांडून ठेवलेलं.
कुठल्या रानात
उडून गेल्या चिमण्या
कळलं नाही !
अंगण दुष्ट
की चिमण्या लबाड
हे कोडंही तसंच
भिजकं, भिजलेलं.

नाही आठवत मला
मी सोडलेली
अंगणातल्या पाण्यातली
कागदी होडी
छपरावरच्या खळाळत्या पाण्यावर
अल्लद तरंगलेली.
नावा सोडल्या,
नाही असे नाही.

तरंगण्या आधीच
कागदाचा लगदा
कधी झाला
कळलं नाही.

उघडखांबी घर
आणि मातीच्या भिंती.
त्या भिंतीच्या
आडोशाला उभं राहून
बरसणाऱ्या पावसाची टिपटिप
कधीच नाही
बघता आली
लयीच्या रूपात.
कोसळणाऱ्या उभ्या-आडव्या पावसाने
मायची उडालेली तारांबळ
आजही
जखमेसारखी ठणकत राहते
मनाच्या खोल कोपऱ्यात.

नाचणाऱ्या पावसासोबत
देवळात मृदुंग घुमताना
टाळ-चिपळ्यांसह
नाही होता आलं
बेहोश मला
माझ्या बालवयात.

माझं बालपण
लाख मुंग्यांचं बाळंतपण करून

थकलेल्या;
आणि
उंदरानं कुरतडून टाकलेल्या
चित्रविचित्र चिंदकासारखं.
छेडू नये
कुणब्याच्या पोराला
त्याच्या बालपणाविषयी.
खरे तर हा
कुठल्या तरी कलमाखाली
गुन्हा ठरायला हवा.

॥॥

दोन

उंदरानं कुरतडून टाकलेल्या
चिठोऱ्या, चिंदकाचं
का कधी कोणी
केलं होतं काळजापासून कौतुक ?
का खेळत असतील माय
आणि मायसारख्याच आयाबाया
चिंदकाच्या बाहुल्यांसोबत ?
काठोकाठ का भरून येत असेल
काळीज त्यांचं
चिंधीला चिंधी जोडताना ?
सुईच्या दोऱ्यात
मनातलं आभाळ रिचवून
चिंधीजोड करणारी माय
नाही मावत कबीराच्या दोह्यातही !
प्रेम व्यक्त करायला
हवीत कशाला
अडीच अक्षरं ?
सासरहून परतलेल्या
लेकीला पाहून क्षणात
मायच्या डोळ्यांचा होतो
तुडुंब समुद्र.
अक्षर नाही, शब्द नाही
तरीही येतात
धावत-पळत लक्षलक्ष झरे

काळजाच्या कपारीतून !
कसा मावेल
असा अंतःकरणातून आलेला
मायेचा गलबला ?

सांगतात असे की,
लेकाचा जन्म हा
बाईच्या सात जन्मीच्या
पुण्याईचा सुंदर सोहळा असतो !
केवढे ह्या सोहळ्याचे कौतुक सजवले जाते !
शंभर गावचे चौघडे;
आणि पाचशे गावांच्या समयांनी
मायचं मन लखलखलख झालेलं
लेकीच्या पाठीवरचा न लेक !
परंपरेच्या भ्रमदंशानं
काळंनिळं पडत चाललेलं
मायचं मन
उजळून निघण्यासाठी
लेकाच्या जन्माची गोष्ट
लागते म्हणतात सार्थकी !
असेही म्हणतात की,
वंशाच्या दिव्यासाठी
कुठल्याकुठल्या दगडांवर
माय काढत बसते
माथ्याची सालपटं !
किती घालते
येरझारा
दगडांच्या प्रदेशात

बिनमुक्कामाच्या वाटेवरून...
दगडांना असते डोळे
तर केविलवाणे होऊन
पुटपुटले असते
मायच्या कानाशी,
'बये,
पोरगं काय अन्
पोरगी काय, कशाला करतेस डावं-उजवं!
पोरगी येत असते पोटी
मायच्या रूपात.
पोराचं काय,
निघाला तर राजा
नाही तर बाजा.
हे माहीत असूनही
कशाला करतेस
उभी-आडवी मांडणी ?
काळे मणी गळ्यात बांधून
ज्याच्या हातात दिलेस
जिनगानीचे दोर...
सांग ना,
तो किती झाला
तुझ्या
स्वप्नांचा साक्षीदार ?
वाच्यासारखं आयुष्य उधळीत
तो जगला मोकाट
आणि तू कुलूपबंद !
चार भिंतीत चिरडूनचिरडून
तुझ्या जगण्याची झाली

पार चिंधीचिंधी...
मग वेगळी मांडणी
कशाला करतेस बाई ?'

रा॥॥

तीन

चूल पेटवली म्हणजे
नजरेत भरते
धुपेजलेल्या धुरात
डोळे किलकिले
करून
जग पाहू पाहणारी
गवरी
आणि
तिचं गणगोत.
धुपतधुपत स्वतःचा अंत
सोयिस्कर करून घेणारी.
असते धग
पण आतूनच परतून घेतलेली.
कळत नाही
चूल पेटवताना
का पेटत नाहीत
गवरीचे डोळे
भप्पकन !

चुलीपुरताच विचार
का करीत असतील
तिचे आतून
पेटवलेले डोळे ?
उजेडाच्या वाटेनं

येणारा लखव प्रकाश
का मागू नये चुलींनी ?
राखोंडा
साक्षी ठेवून
चूल व गवरी
मात्र सुंदर
रूपकं होऊ शकतात.

॥॥॥

चार

साखरेच्या इवल्याशा कणासाठी
भुकेची पावलं थकू न देणारी मुंगी
का बनत नाही ह्या देशाची
ब्रँड अँबॅसिडर ?
भूक ही वस्तुस्थिती
नाकारता नाही आली
वस्त्रप्रावरणांमध्ये रमलेल्या
अथवा झाडाझुडपांखाली
संसार थाटलेल्या
कोणाही प्राणिमात्राला.
भुकेनंच व्याकूळ होतात
आणि भुकेसाठीच पंखांना,
पावलांना दम छाटेपर्यंत
पळवतात
पशू-पक्ष्यांचे कळप-थवे
रानोमाळ.
प्रचंड, अतिप्रचंड भूकच
माणसाला घेऊन जाते
सत्याच्या अंतिम टोकाकडे.
त्या टोकाचं दर्शन
मंदिराच्या कळसापेक्षाही
असतं थोर.
हे ज्याला कळतं
त्याचीच पावलं पोचतात

निर्वाणाच्या नाक्याजवळ.
माळरान जळत असताना
तप्त वैशाखात
गर्द रंगानं
लगडून गेलेला पळस
भूक वाहून नेत नसेल
कशावरून ?
क्वचित हा रंग
हळदीचाही असू शकतो.
हाताला हळद लागणं
ही नव्या निर्मितीसाठी
उत्सुक असलेल्या मनाची
आतून आलेली
मुकी हाक असते.

सर्जनाचा प्रांत शोधणारी
कोणतीही वाट असते
भुकेच्या भयागारातूनच
फुटलेली;
जशी खोल अंधारातून
उजळत यावी
भली पहाट.

भूक
लागू शकते कोणताही.
लागायलाच हवी
अशी असते भूक.
भूक नसेल तर

जगणं होतं
सपक, आळणी.
आळणी जगण्याची
कधी कोणी
काढतं का मिरवणूक ?
रक्ताचे प्रवाह
गोटून टाकणारं मीठ
मृत्यूच्या भीतीला
छिन्नविच्छिन्न करून
मागतेच ना जिभेचा सहवास ?
त्याशिवाय का जगण्याला
येते चव ?
अर्थात
हीसुद्धा
एक भूकच !

भूक,
भूक गरिबाला
असते लागत,
आणि श्रीमंताला
तर त्याहूनही अधिकच.
फक्त तन्हा बदलून.
इतिहासात सिकंदराला
शोधायचे असेल तर
भुकेचा टेंभाच
धरावा लागतो पुढे.
पार शिवाजी महाराजांपासून
गांधीजी अन् पुढे

फुले-आंबेडकरासाठीही
वापरता येतो
हाच प्रकाश.
हल्ली भूक हरवलेल्या
अथवा मेलेल्या
माणसांची वर्दळ
आपल्या अवतीभवती
वाढत चाललीय.
याचा अन्वयार्थ
लावायचा कसा ?

२॥८

पाच

‘पाचवलेल्या झाडाची पानं
नखानं टाकावीत खुडून
तशी इथली गावं
देठासह खुडून टाकलेली’
ह्या ओळी
झकास आहेत कवितेसाठी
आणि
त्याहीपेक्षा कवीसाठी.
पण
ताजं वास्तव
बाळंतीण बाईला
व्हावा कावीळ
इतकं गंभीर
अन्
गिचमीड आहे.
कधी पाचवली होती
इथली आडवळणाची गावं,
हे सांगावं
कुणीही शपथेवर.
ज्याची अख्खी हयात
राजकारणात, सत्ता प्रपंचात विसावली
त्याचंही आतलं मन
नाहीच देणार
ह्या गोष्टीची ग्वाही.

बहुरूपी गावोगाव भटकतात.
नाना परीची
सोंगं काढतात.
त्यांची सोंगंही
ठरावीत खरी
इतकी लबाड, विचित्र
अन्
वरपांगी
वस्तुस्थिती.
वस्तुस्थितीविषयी
खूप लोकं बोलतात.
संशोधनासाठीही
लोणच्यासारखी
वस्तुस्थितीची चव लागते
आलटूनपालटून.
परिवर्तनवाद्यांना तर
आरोळी ठोकताच
येत नाही
वस्तुस्थितीशिवाय !

जाणवत नाही आतला गर्भ
तरी गावाला
सोसवत नाहीत कळा
अध्यात्माच्या
अन्
धर्माबिर्माच्याही.
आयुष्यभर बाईला
कावळा शिवू नये

असं इथलं
विपरीत अध्यात्मवर्तमान.
वस्तुस्थितीकडे काणाडोळा
करून बसलेलं.
त्याच्या पायाखालचे
सुस्त दगड शेवाळलेले.
त्यावरून अर्ध्यानिम्म्या गावाची
बिनघोर पायपीट.
घराघरांत
टाळचिपळ्यांच्या दोऱ्या
खुंटीवर विसावलेल्या.
विठूनामाचा गजर
गळा भरून उरलेला.
लोक सांगतात
ह्याच गजराने
गावाचा मुक्काम
केला सुखरूप.
ही वस्तुस्थिती
गावाला ठेवते बांधून
जागच्या जागी.
थेट पंढरीच्या विठूलासारखं !

कुठलीही वस्तुस्थिती नाकारून
कसं शक्य आहे कुणालाही
स्वतःचं टुमदार घर बांधणं ?

॥॥॥

सहा

वस्तुस्थिती टाळूनच
बोलतात माणसं
हे न कळण्याइतपत
आता गावाचं वय
खचितच नाही !
बाईला शिवला नसेल कावळा
तर गर्भाशयाने
कशी द्यावी ग्वाही ?
बाईची कूस उजवत नाही
म्हणून काळ्या ठिपक्यासारखा
ठपका ठेवणारा समाज
कधी घेतो का समजून
निसर्गचक्राची लबाडी लताडी ?
वास्तवाला वांझ समजून
वाटमारी करणारे
कसे होतात व्याजमुक्त,
कळत नाही.
नदीला येतो
चार-दोन वर्षांला पूर
पण
गाव तर दर वर्षी
असते कर्जात बुडालेले !
खरी वस्तुस्थिती ही की,
वाढत चालले गावाचे वय
आणि कर्जाची भयवृद्धी
त्याहूनही अधिक !

सात

गावापासून फटकून राहणारी
शिकलीसवरलेली पिढी
शब्दांचं छान लोणचं
घालायला शिकली !
शेत गावात
अन्
घर उपनगरात !
मस्त रमलीय
कोशकवचात.

गावाकडच्या भावाच्या
मुलीचे लग्न
हुंड्यावाचून अडल्याचा निरोप
त्याने किती निकराने
कानाआड केला असेल
त्याचे त्यालाच ठाऊक
ही एक वस्तुस्थिती.

गावाच्या अंगावर
कुठे आणि किती
जखमा आहेत,
हा का नाही होत
आमच्या कलमबहादुरांच्या
संशोधनाचा विषय ?

हा प्रश्न कधीतरी
छेडला पाहिजे गावानेही.
अंगावर लाख जखमा,
त्यावर बसलेल्या तेवढ्याच माश्या
ही वस्तुस्थिती नाकारून
गावाला गालिच्यावर बसवलेले
कसे बघवते गावाला तरी !

अश्वत्थामा भळभळती जखम
मिरवत फिरला युगानुयुगे.
नाही फिरता येत गावाला
इतके भोंगळे होऊन.
पत्तीची पुडी अन् छटाक साखर
पदराआडून आणणारी माउली
नाहीच पडू देत
आपल्या फाटक्या ऐश्वर्याला
उंबरठ्याबाहेर
पचवण्याच्या सगळ्या सीमा
ओलांडून आलेला मुलूख
कळत नाही कुठून आणत असेल
हे जगण्याचं बळ ?
जंगम मालमत्ता जुजबी असलेल्या
गावातील जंगमाची जीभ
कधीकधी होतेच टांगळ
'ज्यांना पचवण्याचा असतो शाप
त्यांच्या नशिबी नसतोच
पाचवण्याचा सोहळा.
झाडं जेव्हा पाचवतात

तेव्हा पक्ष्यांचे लक्ष थवे
मावत नाहीत
आभाळाच्या अंगणात
रात्ररात्रभर ढगांचं कीर्तन
राहावं ऐकत
अशी मस्ती असते
पाचवणाऱ्या फांदीत.
ऊन-वारा, पाणी – पाऊस
सगळेच नांदतात
एका लयीपाशी येऊन;
तेव्हाच
न्हात्याधुत्या बाईसारखी
सहजगत्या पाचवते फांदी
जंगमाच्या जिभेनं
झाडपानांची कथा असते
आवडीनं चघळलेली
त्यामुळे की काय, ती बोलते थेट
कवितेच्या अंगानं !

॥॥॥

आठ

ठेवणीतला एक सदरा
जाडंभरडं धोतर
इंचइंच खिळ्याचे
डबलपत्री जोडे
आणि
जमलंच तर
एक मळका कुळका रूमाल
ही इथल्या गावराजाची
गडगंज श्रीमंती !
त्याचं रमणंही तेवढंच; त्यापुरतंच.
आता कुठे तो बैलगाडीतून
टॅक्सी, जीपगाडीत आलाय.
तिच्यातही नसला दिसता
तो बाहेरगावी जाताना.
एसटी नाही परवडत.
त्या तुलनेत खाजगी टायर स्वस्त.
त्यामुळे त्याची पसंती
खाजगी टायरच्या तळालाच.
जागतिकीकरण वगैरे शब्द
त्याच्या कानावर आदळतात
अधूनमधून...
त्यातले गूढ गावाच्या शिवेवर
येऊन थांबल्याची चर्चाही
झडते अधूनमधून.

इंग्रजी विषय घेऊन
ग्रेज्युएट झालेला
गावातला पोरगा
बजेटच्या भाषेपासून
कोसो दूर.
गाववाल्यांना,
त्यांच्या लेकरांना
कळू नये
इतक्या अवघड भाषेत
का सांगत असतील संसदेत
सार्वजनिक हिताच्या गोष्टी ?
माझी खेड्यातील
आजी तरी बरी
कहाणीचा सार कळेपर्यंत
कहाणी थेंबवते कानावर.
का नाही दिसत
इथला एखादा संसदपटू
माझ्या आजीच्या भूमिकेत ?
गावराजाला संसदेची
भाषा कळत नाही
अन् संसदेला
गावाचं दुःख कळत नाही !
हे आजारपणाचं लक्षण म्हणायचं
की प्रगतीचं पिंडदान म्हणायचं ?
दर पाच वर्षाला
रंगतात गावाच्या भिंती.
लोकशाहीच्या नावानं
हाका मारत येतात

नवनवीन टोळ्या
टोळधाडीसारख्या.
मतलबाच्या घागरी
भरून घेतात
रंगीबेरंगी झेंड्यांच्या साक्षीनं.
गाव पाचवलं काय
अन्
पिचलं काय
याच्याशी नसतं त्यांचं
त्यांना देणंघेणं.
ही इथली
उफाड्याच्या पोरीसारखी वस्तुस्थिती.

कवीने कल्पनाविलासात
राहू नये
असा कायदा तर
नाही करता येत;
परंतु
पाचवलेल्या झाडांच्या पानांशी
गावखळ्यात राहणाऱ्या माणसांची
त्याने तुलना करू नये
एवढंच !

॥॥॥

नऊ

झाडं त्याच्याशी बोलतात
हीच त्याच्या आयुष्यातली
सर्वात मोठी पुंजी.
मरणाने चहूबाजूंनी
केलेला उठाव
परतवून लावण्यासाठी
झाडाझुडपांची सळसळच
असते शस्त्रासारखी
त्याच्या आतआत व्यापून.
माकडाचा मानव झाला
ही उत्क्रांती
लक्षलक्ष डोळ्यांनी
पाहणारी झाडं
का धजत नाहीत
मर्कटांच्या लिळा लिहायला ?
एवढी का दहशत
मुक्काम करून राहते
झाडाझुडपांच्या बुंध्यांशी ?
मानवाच्या वंशजाला
एक क्षणभरही
विसावता येत नाही
झाडांशिवाय.
छोट्याशा फांदीचाही लळा
सुटता सुटत नाही

एवढी ही घट्ट वीण !
माणसाचेही नाते
तेवढेच असते घट्ट
अवतीभोवतीच्या झाडांशी.
टाळू म्हटले तरी
नाही येत ते टाळता.
तो तर
बोलून चालून शेतकरी.
त्याच्या मुलखात
सर्वदूर झाडांचीच वस्ती.
त्यांनाच गणगोत समजून
तुकोबाचा शब्द
सारथीकी लावणारा शेतकरी
हातात दोर घेऊन
निघालेला दिसतो
कुठेतरी दूर-दूर....
उलथल्या मनाने.

दुष्काळाच्या आगीत
होरपळलेली गाईगुरं
कुठल्या तरी
छावणीत असतील
कडब्याच्या कांड्या चघळीत...
टीचभर शेतात
मावत नाही बैलजोडी
म्हणून बेभावात
सोडलेला कासरा.
गायी-गुरं नाहीत;

बैलजोडी नाही.
मग हातातला दोर
कुठल्या कौतुकानं
असेल चालला ?
पंचवीस कोसांवरचा
पाऊस पाहणाऱ्या झाडांनी
शेतकऱ्याच्या मनातील बेताला
नसेल का घेतले फैलावर ?
'कधी नव्हते राजा
प्रश्न
सांग मला.
प्रश्नांची ऊर्जा कळते,
त्याचा पळस होतो.
प्रश्नांची पालवी पाचवते
त्याचा वड-पिंपळ होतो.
प्रश्नांचा चिवटपणा
अधोरेखित होतोच ना
चिल्हारीच्या रूपाने.
माणसं तर
केव्हाच होऊन पडली असती
लोळागोळा.
त्यांच्याइतकी
ठासून भरलेली बारूद
नसतेच आलम दुनियेत
बरकतीला आलेली.
रागाच्या टोकदार प्रहरी
माणूस स्वतःच्याच नखांनी
स्वतःला रक्तबंबाळ

करू शक्तो;
ही आता
उरली नाही दंतकथा.'
आजूबाजूची झाडं
माणसाला देतात
सुरक्षिततेची हमी.
मातीवर पाय असले म्हणजे
आभाळालाही मारता येतात
दुसऱ्या आणि धडका.
त्याच्याही दिशेने
पाठवता येतात दूत.
झाडांना सुटत नाही
माणसांचा मोह
आणि
माणसं राहू पाहतात
झाडांना वगळून!
आत्मघाताच्या वाटेनं
कधीच नाही जाऊ दिले
झाडांनी आपल्या गणगोताला.
प्रश्न तेव्हाही होते
आजही आहेत.
उद्याही प्रश्नांच्या पंक्ती उठणारच.
भंडारदऱ्याच्या माळावर
बसलेला तुकोबा
बोलत राहिला
तो केवळ आणि केवळ
झाडाझुडपांच्याच सग्यासोयऱ्यांशी.
शपथेवर सांगावं

ज्यानं आयुष्यात
एकाही झाडाला
लावला नाही जीव.
त्याशिवाय का
पाचव्या, सातव्या, सतराव्या
आणि कितव्याही मजल्यावर
ऐटीत येऊन बसतो
झाडाचा चिमुकला जीव
कुंडीच्या काठावर
पूर्वी बोलायची झाडं
माणसांशी माणसांपेक्षाही
मनमोकळेपणानं.
गावात एखादा
संत-मंहत आला म्हणजे
झाडांचा आनंद
ओसंडून वाहायचा
पाना-फुलांमधून.
त्याच नजरेनं माणूसही
संवादित व्हायचा
महानुभावांशी.
आता हा संवादच
करायला लागला
सोयिस्कर साठमारी.
तेव्हा कशाच्या भरवशावर
ओढायचा गाडा ?

कळत नव्हते त्याला
अन्

त्याच्या हातातल्या दोरालाही
कशासाठी आलो आपण
ह्या अनोळखी वाटेनं चालत
इथवर !
तेव्हा शंभर पावसाळे पाहिलेला.
वटवृक्ष पुटपुटतो
त्याच्या कानात,
'राजा बाप्पा
आम्ही कधी काय मागितले तुम्हाला ?
काय घेतलं तुमच्यापासून ?
तुम्ही दिलं तेवढंच पाणी.
तुम्ही घातली तेवढीच माती.
तुमचा भ्रम असा की,
पाणी तुमचं आहे !
ओंजळीलाच पाणी समजणारे
तुम्ही लोक !
पाच-दहा प्रश्न
किड्यासारखे चढू लागले अंगावर
की होता हैराण.
लक्षावधी किड्यांचं बस्तान
पाठीवर घेऊन
जगण्याची चिकाटी
जपतातच ना
आमची मुळं !
अंगावरच्या ढिलप्या निघताना,
धिरड्यासारखं अंग सोलून जाताना
आम्ही सोडलं का
आकाशाशी स्पर्धा करणं ?

बापहो,
ह्यालाच तर तुम्ही
पुरुषार्थ असं नाव दिलंय
मग का करता
त्याचा लौकिक
काळाकुट्ट ?'

आणि
तो थांबतो
अज्ञात प्रदेशात
अपरिचितासारखा.
समोरच्या पिंपळवृक्षाची पानं
सळसळत जातात वाऱ्यासारखी
त्याच्या नजरेसमोरून.
'राजा, बेमौत मरण्यापेक्षा
मारायला शिवशिवू दे की तुझे
लाखमोलाचे हात.'
पिंपळाच्या पानाआडून
पुढेपुढे सरकत जाणारा चेहरा
बुद्धाचाच नसेल कशावरून ?
ही जाणीव
त्याच्या हातातील दोर
हिसकावून घ्यायला
ठरते पुरेशी....

॥॥॥

दहा

बैलावर नेमकं लिहिणं
मला कधीच
नाही जमलं.
खुरांच्या शेवटच्या
श्वासापर्यंतचं दुखणं
लपवून ठेवणारा जीव
म्हणजेच बैल.
आलम दुनियेचं
सोडून द्या
पण;
आमच्या मातीत
राबत आला बैल
युगायुगांपासून.
आपल्या पोटभेदांसकट !
खुळ्या समजुतींना
साक्षात्काराच्या साच्यात
बसवणाऱ्या
श्रद्धाशील घरातूनच
रस्त्यावर येतो कठाळ्या.
सगळ्या प्रकारच्या
स्वातंत्र्याची जहागिरी
नांदत असते
त्याच्या पुष्ट खांद्यावर.
कठाळ्या रस्त्यावरून

चालायला लागला
म्हणजे
रस्ताही खेटायला लागतो
त्याच्याच धाकावर.
दावं, बिरडं अथवा दोरही
त्याच्याकडं बघू धजत नाहीत
हिमतीनं.
दहशतीतून उपजलेलं स्वातंत्र्य
जयघोषाच्या निनादात
कधीच नसतं फडकत,
हे कठाळ्याला कोणीतरी
सांगायलाच हवं !

नीट तासानं चालणारा बैल
असतो मालकालाही प्रिय !
त्याची शिंगं रंगवताना,
मायेनं शोषणाचा बोळा
खुरांवरून फिरवताना,
पोळ्यानं पाहिले त्याला
अनेकदा.
बेगडाइतका बेगडी
वागत नाही बैल.
'वृषभ राशीची माणसं
असतात सरळ' म्हणून
कुठल्यातरी चॅनलवरून
सांगत होते बुवा.
त्याचाच हा
असला पाहिजे पुरावा !

औताचा बैल
नीट नाकासमोर चालणारा.
दिवसभर किती धावा काढतो
याचा हिशेब त्याच्या मालकाला
नाही लावता आला
ह्या क्षणापर्यंत...
नवल ते काय !
त्याचा शहरात राहणारा
प्रायमरी शाळेतला नातू
धाप लागेस्तोवर पळतोच की !
आई, बाप, बहीण, मावशी,
मावसा प्रेक्षकांच्या भूमिकेत.
आणि तो चिमुकला जीव
स्पर्धेला जुंपलेला !
शंकरपटाला जुंपता येत नाही
ढवळ्या-पवळ्याची जोडी.
कारण कायद्याचा चाबूक
उगारलेला शासनाच्या बाजूने.
चिमुड्या पोराना
दमछाक होईपर्यंत
पळताना पाहून
बैलाची मानही
शरमेनं संकोचते.
पळणं आणि पळवणं
हाच नव्या युगाचा
धर्म बनत असेल तर
बैलाच्या पारड्यातच
पडतो निर्णय.

जो खूप पळतो
खूप पळतो
त्याचाच शेवटी
बैल होतो!
हा साधा सिद्धांत
बैलच बनवतात
सार्वत्रिक.

डरकाळ्या फोडणारा बैल
नाहीच मानवत
आमच्या समाज नावाच्या
नाजूक इंद्रियाला.
गोऱ्याच्या ओठांवरचं दूध
सुकूही देत नाही
त्याला 'ठेचून' काढण्याची
तयारी करतो
माझा समाज.
एकदा अंडी केली
की मादीवरची वासना
पार जाते उडून.
पौगंडावस्था पायाशी खेळताना
ठेचला जातो
तो अर्धाकच्चा बैल
कधीमधी
प्रयत्न करतो.
खांदा उडवतो,
मातीही शिंगावर घेतो;
आणि जमलंच तर

एखाद्या कालवडीच्या
धुळीत उमटलेल्या
खुरांना हुंगून पाहतो !
तेव्हा लक्षात येतं,
त्याचा पुरुषार्थ किती
नामद होत चाललाय ते !

बैल !
कधी दिसतो
नंदीच्या रूपात.
बैलासारखा बैल,
पण एका मामुली इशाऱ्यावर
मान हलवतो.
श्वासाच्या येरझारा थांबवत
अखळ्या देहाला
दोन पायांवर घेतो.
कायकाय कसरती करतो.
झुलीचे गोंडे मिरवत,
आपल्याच चर्मवाद्याच्या
गुबूगुबूवर चालतो ऐटीत.
दारोदार भटकताना
नाही वाटत त्याला
आपण कुणाच्यातरी
गुलामगिरीच्या गंडमाळा
वाहून नेत आहोत,
भोळ्या शंकरासारखे !

कुंध्याचे रान फोडताना

बैलाचा ऊर फाटत जातो उभा-आडवा
तोंडात फसफसा फेस
आणि
तटतटा तुटत असतात
सगळी आतडी आतून.
तरी
नांगराच्या फाळाला
त्याचे समाधान होईस्तोवर
उत्तर
देतच असतो बैल.

दावं तोडणारा बैल
वाटतो आम्हाला
गुन्हेगाराहूनही गुन्हेगार !
त्याच्यासाठी
जागोजाग उभे असतात हेडे
खाटकाशी संधान साधून.

बैलांवर नेमके लिहिणे
मला कधीच नाही जमले.
त्यातही कविता;
जी मागते
बैलांच्या पाठीवरची थरथरती संवेदना.
तिची ग्वाही मी
देऊ कसा ?

रा

अकरा

बगाडाची विहीर होती
तेव्हा खूप बरे होते
थकायचे मोटेचे बैल
पाणी उपसताना.
पाणी असायचे इतके सावध की,
झोपेतही झऱ्यांचा झिरप
पडायचा कानावर.
गडद अंधारात
गावात रंगलेल्या भजनाचे स्वर
अल्लद उतरायचे विहिरीच्या काठावर.
वैशाखात वाटेवरून जाणारा विठोबा
तुडुंब भरलेल्या विहिरीचे
ओंजळीने प्यायचा पाणी
तेव्हा
चंद्रभागेत दाटून यायची काळीजमाया.
शेतातल्या बगाडावरून
जोखली जात असे
माणसाची पोत आणि पतही.
देण्याचा आणि केवळ देण्याचाच
धर्म पाळणारी विहीर
तोपर्यंत नव्हती कुणाच्याही
कुचेष्टेचा विषय झालेली.
आजीइतकीच प्रेमळ वाटायची
विहीर तेव्हा.

एकही झाड
राहू नये उपाशी,
पाखराच्या चोचीत
दाण्यासह पडावा पाण्याचा थेंब,
गुरावासरांसाठी ओसंडून
जाव्यात डव्हाणी;
ओंजळभर पाणी
पडावं सगळ्यांच्याच मुखात
यासाठी चालायचा तिच्या जिवाचा
केवढा आटापिटा !

बगाडाच्या चाकाचं गरगरणं
अन्
मोटक्याच्या ओठावरचं गाणं
विहिरीत उतरायचं
शोधत पाणी.
कण्याचा नाडा छान सांभाळायचा
ताल आणि तोल.
तुडुंब पाहून पाणी
गाण्यासह शेतभर
पसरायची ओल.
कळत नाही आज
कुठ गेलं पाणी;
अन्
शेतात राबणाच्या माणसांच्या
ओठांवरची जीवनगाणी ?
माझा बाप, भाऊ
अखवू कुटुंब आणि

गावच्या गाव
पाण्यासाठी उतरते
चार-पाचशे फूट खोल-खोल.....
शिपभर पाण्याचं दर्शन
वाटते त्याला
देवाहूनही थोर...
कुठे झाले असेल
पाणी गडप
आणि
कशी काढावी
त्याची दृष्ट ?
हा माझ्या
थकलेल्या आजीचा
आमच्यासाठी
नित्य सवाल.
कारण,
बगाड मोडलं तेव्हाच
आजी म्हणाली होती
'पाण्याला पाण्याच्या पायानंच
येऊ द्या नका मोडू बगाड.
बगाडाशी बोलू द्या.
लागतील आसरा... गडप
व्हायिल पाणी... अन् तुटलं
बैलाचा कासरा....'
आजीचं भाकीत
खरं ठरावं
इतके आरकाट
झालेत झरे.

आता मी नव्यानं
बगाड उभारण्याची
तयारी करतोय
एवढंच !

॥॥॥

बारा

खूप दिवस झाले
तो बोलत नाही.

जिभेला व्हावा लकवा
असे कोणते वर्तमान
चघळले असेल त्याने
नजर चुकवून ?
'मह्या लेकीचा छळवाद
तुम्ही थांबवणार कही ?
किती दिवस सहन करायची
पोरीनं जीवाची लाही ?
पाव्हणं, सांगतो तुम्हाला,
म्हशीचं शिंग म्हशीला
कव्हाच जड जात नाही.'
केवळ ही आतली सल म्हणून
त्यानं उघडले ओठ.
सासरला लेकीच्या
नाही मानवत ही समज.
रुचकी उतावी तशी
जाते उतत घरादाराला.
मनुष्यदेह हा
ज्वलनशील पदार्थ आहे !
हा विचार घट्ट होत जातो
थेट चुलीजवळच्या कुजबुजीपर्यंत,

त्याच्या लाडक्या
लेकीसाठी.
जळणं हा रॉकेलचा धर्म.
त्याला सागावं लागत नाही
तो पाळायला
इमानेइतबारे !
नाही करत कसूर किंचितही.
घरातला धूर
पडू नाही बाहेर
म्हणून भिंतीनेही घेतलेली
भूमिका कवचकुंडलांची.
तिची आर्त किंकाळी
परतवून लावण्यासाठी
तळपायातली चिरेबंदी
ठरते कारणीभूत.
जीव ओतून ती सारवून घ्यायची
भोबडल्या मातीची भिंत.
लामण्याच्या वरखाली
तिच्या बोटांनी काढलेल्या नक्षी.
पाण्याचे तरंग वाटावेत
अशा लयदार हळदरेषा.
मध्येच कुंकवाचे ओलसर ठिपके.
देहाचा कोळसा होताना
दिसला नसेल का
तिच्या मनातल्या
स्वप्नांचा झुंबर
निर्दयी भिंतीना ?
असे म्हणतात की,

भिंतीत गुंतलेला असतो
घराचा जीव.
असेल ते
कदाचित खरंही !
मग का कळू नये भिंतींना
की, परक्याच्या पोरीचाही
जीव अडकून पडलेला
असू शकतो
थकलेल्या म्हाताऱ्या माय-बापात.
आडरानातील पालं
गुन्हेगार समजून
इतकी का झटक्यात
टाकायची असतात उखडून ?

बापाच्या टकुऱ्याचा
पार भुस्सा झालेला.
'कोणाच्या गळ्यात बांधलं
मी काळजाच्या घडावनी
जपलेल्या पाडसाला....
बाजारात गाय विकताना
खाटकाच्या दावणीला
जाऊ नये ती बांधली
म्हणून उपाशीपोटी
नेक गिऱ्हाइकासाठी
थांबलो दिवसदिवस....
कसा चुकला
आपला हिशेब इथंच ?'
दोन वर्षांपासून

ती झुरत होती
झुरणी लागलेल्या
गायीसारखी.
धूपतधूपत
राहिली ती जळत.
त्याची आच
लागू नाही दिली
माहेरच्या माणसांना.
मनाची जाळभाज होताना
देहाचं जगणं असतं
अर्थशून्य;
हे कळण्याइतकी
नक्कीच ती होती शहाणी.
त्यामुळे उंबरठ्याबाहेर
नाही आला तिच्या
आकांताचा कालवा.

खरे तर ही घटना
नव्हतीच जुजबी आणि
किरकोळ.
पोरीच्या मृत्यूला मामुली समजून
न्यायनिवाडा करणाऱ्या
व्यवस्थेविषयी त्याच्या मनात
प्रचंड असंतोष साचत चाललाय.
बाप म्हणून तो बांधला गेलाय
बारीकशा बुंध्याला.
मायला येतं रडता
आभाळ पालथं घालून

ओक्साबोक्शी.....
बापाचं रडणं मागतं स्वातंत्र्य
पापणीआडच्या पहारेकऱ्यांना.

खूप दिवस झाले
तो बोलत नाही !

॥॥॥

तेरा

‘पोरी,
घराबाहेर पडताना
पदर पडू देऊ नये.
वारा सुटला म्हणजे
पदराचा पतंग व्हायला
वेळ लागत नाही.’
आडगावी राहणाऱ्या
मायची शिकवण
कालपर्यंत
तिनं तंतोतंत पाळली.
पाळण्यात पटाईत असलेली
गावाकडची पोरगी
शहरातील चटपटीत रस्ते
आणि
उंच-बुटक्या इमारती पाहून
भांबावून जाणं
स्वाभाविक आहे.
आरशासारख्या लखव घरात
जिवंत माणसं
सजवून ठेवलेली
वस्तूच्या रूपात; आणि
चौकाचौकांत
जाहिरातीच्या पाट्या
चतुराई चघळत बसलेल्या.

वाहिन्यांचं विस्तारलेलं जग
जागतिकीकरणाचं जिराईत
उबवत बसलेलं घराघरांवर.
छत्र्यांच्या माध्यमातून
कुठल्यातरी वाहिनीवरून
सरकत जाते
चिंधीत गुंडाळलेली,
शरीर नावाची
वस्तू मिरवत
तिच्याच वयाची मुलगी.
शासनाच्या 'पद्मश्री' किताबानं
सन्मानित होतानाचं
नितांतसुंदर दृश्य आणि
त्याची चविष्ट
ताजी बातमी !

गावाकडच्या पोरीनं
'मी पद्मश्री मिळवून दाखविणारच'
अशी जिद्द एकदा
चेतवली होती
शाळेत केलेल्या भाषणात.
आता तीच पोरगी
अंगाभोवती
वेढून घेते
प्रजासत्ताकाच्या पूर्वसंध्येला धडधडत आलेली
उघडी नागडी
ताजी बातमी

चौदा

पावसावर करमणुकीसाठी कविता
अथवा गाणं लिहिणं
त्यांना जमतंच कसं ?
हा माझा
म्हणाल तर साधा आणि
म्हणाल तर सनातन प्रश्न.
पाऊस ही काय
रंजनाची गोष्ट आहे !
बरसात ही
काय चीज आहे,
ते कळत नसतं
तिच्यावर बोलपट काढून;
अथवा
हवामानखात्याच्या
हवेशीर खोलीत बसून.
पावशा किडा
दारावर भुणभुणला म्हणजे,
मातीत राबणारे अगणित पाय
किती होतात गतिमान....
फेरायला आलेलं घराचं छप्पर,
गुरांच्या चाऱ्याची साठवण,
कुजून गेलेलं डाळण,
तिफणीचा मोडका दांडा,
बी-बियाणं, खतं- अवजारं

कैक प्रश्नांची सालपटं
येतात त्याच्या पायाखाली.
त्याच्या धावण्याला
धाक दाखवणारी आयुधं
जागोजाग मांडून ठेवलेली.
तरीही तो धावत राहतो !
रुखवतात सजवून ठेवलेला पाऊस
आपल्या अंगणात रिचावा
यासाठी त्याचं सारं गणगोत
आभाळाकडे हात जोडून
करुणा भाकतं
'धोंडी... धोंडी... पाणी दे...' म्हणत.
चिल्ल्यापिल्ल्यांनी कमरेला बांधलेल्या
हिरव्या डहाळ्या
खुशाल वठवतात
याचकाची भूमिका.
त्याचा आशावाद
इतका किरकोळ की,
बरसला पाऊस म्हणजे
ह्या सालाचं टोक
त्या सालाला पुरेल,
आणि
जगाला चार घास
सुखानं खाता येतील.
गुरंवासरं तडफडणार नाहीत
दावणीच्या दोराला.

पूर्वी नव्हता पाऊस

सत्तेचा सोस धरून बसणारा.
नव्हती त्याच्या
सत्तेची बेटं
जागोजाग पाचवलेली
आपमतलबी....
'मी बड्यांचाच
दास होईन'
अशी भाषा
नव्हतीच त्याच्या ओठावर;
म्हणूनच तर
भुरट्या टेकड्याही
हिरवा पदर
अंगभर लेवून
मजेत असायच्या त्या काळात.

आता कुठल्या रानात
बरसेल पाऊस
ह्याचे ताळतंत्र
राहिले नाही....
रोहिणी कोरड्या
आणि
मृग देत नाही भरवसा.
रस्ता विसरून
आलाच कधी मुलखात
तर पोरांची दंगामस्ती
पडत नाही नजरेला
'धोंडी... धोंडी...' म्हणणारी
पोरं धजावत नाहीत

गढूळ पाणी प्यायला.
तो, त्याचा बाप
अन् कित्येक पिढ्या
धोतराचा पदर लावून
पीत आल्या हे जलामृत !
त्यांना कावीळ झाल्याचं
ऐकवात नाही.
परवा त्याच्या
विकतचं पाणी पिणाऱ्या
नातवाला कावीळ झाल्याचं कळलं.
तेव्हा एरंडाची फांदी अन्
तुळशीची पानं घेऊन
तो पोचला महानगरात.
'आपला तर ऊस वाळला
पण पाठवून देईन
कोठून तरी चार टिपरं'
नेणत्या लेकरागत
निरागस आश्वासन देऊन
तो परतला गावाकडं....
आणि करू लागला उत्खनन....
गाव-शीव-परिसर-पंचक्रोशी
सर्वदूर पाचट आणि
पाचटीसारखीच माणसं !
'लेकराला ऊस पाठवतो म्हणालो
त्याचं काय ?'

पावसाविषयी कुठली प्रतिक्रिया
देत असेल त्याचा अंतःस्वर ?

घटना एक,
नित्य अनेक.

तेव्हापासून
पावसावरची कविता
अथवा गाणं लिहिणं
त्यांना जमतंच कसं ?
हा माझा
म्हटला तर साधा
आणि म्हटला तर सनातन सवाल
तासत राहतो
माझा मलाच.

रा॥१८

पंधरा

बेभरवशाचे जगणे
ज्याच्या माथी
तो शेतकरी !
गोचिडासारखा
चिकटून बसतो मातीला
तो शेतकरी !
फरक एवढाच की,
गोचीड रक्ताचा असतो लालची;
आणि मातीला असतो
घामाचा लळा !
निथळल्या घामाने मातीला
न्हाऊ घालत आलाय तो
पिढ्यान्पिढ्या
कष्टांची तमा नाही,
निष्ठांना कमी नाही;
मग सैद्धांतिक पातळीवर
का नाही मांडला जात
त्याचा पुनःपुन्हा
मोडून पडणारा मांडव ?
का लढली जाते लढाई
एकतर्फी, एकपाती ?
ज्यांच्या हातात
शस्त्र नाही
आणि

शास्त्रही नाही
अशांचा इतिहास
रचला जातो
पराभुतांच्या प्रदेशात.
कालांतराने सांगावे लागेल
इथल्या मातीला;
तिला जीवापेक्षाही जीव लावणारा
देह
इथेच राहत होता.
यापेक्षा वेगळी नाहीच
इथल्या
कास्तकारांची सत्यकथा.

॥॥॥

सोळा

शेणाच्या गोवऱ्या थापताना
तिच्या मनाची बोटं
छान उमटायची गोवऱ्यांवर.
भाकरी थापताथापता
ती उतरायची खूप आतआत.
रिती होणारी कणिंग
आणि
खाणाच्या तोंडांचा ताळमेळ
लावतालावता
ती करपून जायची
भाकरीच्या पापोड्यासारखी.

एकदा स्वप्नात म्हणे तिच्या
अंबारीत बसून
आला राजकुमार,
तिच्या मनाच्या मांडवात;
आणि तिला अचानक आली
जागखडबडून.
गेला मांडव मोडून.
चुलीतल्या राखेची
प्रतीक्षा करणारी झुंजरूक
दुष्मनासारखी तिच्या दारात उभी.
'चल माय चुलीला
पोतरं घ्यायला पाहजे'

गावाकडच्या पोरी
रामपहाऱ्यात उचलतात घागरी.
चुंबळीच्या साक्षीनंच जाते
त्यांच्या ओझ्याची पहाट.

कोण म्हणतं पहाटेची स्वप्नं
खरी ठरतात !

॥॥॥

सतरा

गोवऱ्यांची थप्पी
अथवा
सरपणाची मोळी,
घराघरांत
रचून ठेवलेली असते निगुतीनं,
चुलीच्या आसपास.
गोवऱ्या, सरपण
अथवा
काड्या-पाचोळा
ही जळण्याच्या अस्तित्वाची
असते खूण आणि हमीही !
सरपणाचं जळणं असतं ढणढण
कुटुंबातल्या कर्त्या पुरुषासारखं;
आणि काड्या-पाचोळा
लहान लेकरासारखा भुरभुर.
धुपतधुपत जळणे
गोवरीलाच आलेले आहे जमत.
भप्पकन पेटलीच गोवरी
तर आड्याला धोका संभवू शकतो.
त्याची आच घरालाही बसू शकते.
हा भाबडा विचार
नाही करू देत तिला बंडखोरी.

आता चुलीलाच चिथावणी
द्यायला हवी !

अठरा

झिम्मा, फुगडी ह्या खेळात
नाही रमत तिचा जीव हल्ली.
थोरल्या बहिण्याच्या लग्नासाठी
बाप उलथून पडला
तो दिवस.
'कसंही करून
पोरीला पदरात घ्या
सोयरे हो.'
पहाडासारख्या बापाला
लाचार होताना
पाहिले तिने
आणि
फुटला तिला
दरदरून घाम.
शेत पिकत नाही.
पावसाची सालोन्साल
लंडीलबाडी.
महागाईनं अख्खा मुलूख
उकरून काढलेला.
बारा महिने, चोवीस तास
तो राबतो शेतात.
ढोरावासरांच्या शेणामुतानं
त्याचा उभा देह बरबटून गेलेला.
रात्री-अपरात्री

गवताच्या गोतावळ्यातून
तो भटकतो बेलाशक.
पायातून जातात
सळसळत साप त्याच्या.
फुरसान पाठीवर घेऊन
धो धो वाहणाऱ्या नदीत
अडकून पडलेल्या
बाभळीच्या शेंड्यावरील
चिमणीच्या खोप्याची
काळजी त्याला ओढत नेते
थेट मध्यप्रवाहात.
माझा बाप,
जगाचा पोशिंदा !
त्याला का सापडत नसतील
चिल्हारी होऊन आलेल्या
सभोवतीच्या प्रश्नांची
झरझर उत्तरं.....

लपाछपी, शिताशिता खेळण्याचे तिचे वय
काळज्यांच्या कुंपणात कोंडलेले.
जेवताजेवता
तिचे लक्ष जाते
झिजूनझिजून
केवळ अस्तित्वापुरते उरलेल्या
बापाच्या जोड्याच्या तळव्याकडे
आणि
ती ताट सरकवते बाजूला.
घरात बाप असला म्हणजे

पडू नये त्याच्या नजरेला बहिणीसकट
म्हणून तिची चाललेली धडपड
आजीबाई होऊन
तिला बसवते अडगळीला.
अडगळीलाही असतात कान.
चुलीजवळ बसलेल्या बापाला
अन् त्याच्या वैतागालाही
टिपतात तातडीनं.....
'उरावर दगड ठेवून
किती दिवस
ओढायचा गाडा ?
फुकून द्यावं म्हणतो
वहितीचं रान
अन् करावी जाळभाज.
पोरगं काय
खाईल भीक मागून.
नाहीच गवसला रस्ता
तर लावाव आपणच आपली
काहीतरी वाट.'
दिसले नाहीत तिला मायचे
धुरानं की पाण्यानं काठोकाठ भरलेले डोळे!
बरं झालं,
बहीण नाही जवळ.
बापाचा वैताग
मावला नसता
तिच्या काळजात.
आतून ती गेली असती
उभी-आडवी फुटून.

जळ म्हटलं तरी
जळायला तयार नसते
झाडाची ओली फांदी.

झिम्मा फुगडी
ह्या खळात
नाही रमत
तिचा जीव हल्ली.

॥॥

एकोणीस

गावं चाललीत महानगराजवळ
की महानगर येतंय गावांजवळ ?
सुटत नाही हा गुंता
सगळ्या शक्यता पडताळूनही.
महानगरातल्या चीजवस्तू
पडक्या भिंतींच्या घरात
शिरताहेत चोरपावलांनी
थेट चुलीपर्यंत.
गावानं उशा-पायथ्याला
लावलेली झाडं
दिसताहेत विलक्षण
भयभीत झालेली !
कत्तलीच्या कुऱ्हाडी
पडणार नाहीत त्यांच्या मुळावर
याची ग्वाही
कोणी द्यावी ?
वाटेवरून जाणाऱ्या
हरेक वाटसरूत
दिसतो त्यांना
लपलेला वैरी
हे संशयाचं धुकं
गडद करणारी चाल घेऊन
महानगर निघालंय गावाकडे
ही वस्तुस्थिती

नाही राहिली
आता गोपनीय .
कधी नव्हे तो देवळासमोरचा
पिंपळवृक्षही सळसळत राहतो
अनामिक जाणिवेनं
रात्री-अपरात्री.
गावाला आता
पडू लागलीत
स्वप्नं चित्रविचित्र.

छोटंसं गाव,
कुठल्याशा घरी.
सिंगल फेजच्या साथीनं
टी.व्ही.ची चव घेत बसलेली
ननगीननगी पोरं.
फॅशन का कुठलंतरी
चॅनल पाहून
ओरडतात अचानक.
'अरे बघा.. बघा...
भोंगळ्या बाया.. कशा
चालल्यात!'
शरमेचा काटा शिरावा पायात
तशा त्यांच्यातल्या
ननग्या पोरी
उठतात ताडकून...
परंपरेचा धावूक
पळवतो त्यांना झटक्यात.
आणि पोरं

हसत-खिदळत पाहत राहतात
थानं हिंदकळत चाललेल्या
अर्धवस्त्रातील नारींची
मुस्कराहट.
घरात मथारी थकलेली जर्जर
तिला दिसत नाही चित्र;
पण दिसते
अकाली उत्तू जाणारी पिढी
'ह्यच राह्यलं व्हतं बाप्पा
पाह्याचं
नकोनको मनतानी उसनवारी करून
त्या शहाण्यानं
हे इघीन
आणलं घरात...'
मथारीची कुयकुय
कशी पोचणार
कर्त्या कारभाऱ्यापर्यंत ?

महानगर, गावातच नव्हे
तर घरात घुसल्याचा
ह्यापेक्षा
वेगळा पुरावा
काय हवा ?

॥॥

वीस

‘काहाचा जगाचा पोशिंदा !
कास्तकार ही शिवी झाली राजा.’
सत्तरीनंतर कुरकुरत चाललेल्या
देहाचा कारभार सांभाळत निघालेला
किनगावचा कोंडीबा काटकर
स्वतःच्याच मनाशी
पुटपुटतो.
‘बापजाद्यांच्या किती पिढ्या
उकरून खात आल्या
मातीच्या मरणकळा.
आज ना उद्या
माती नक्कीच देईल
आपल्या पदराला
झुकतं माप
हा भोळा भरवसा कुरवाळत
त्या आल्या चालत ईथवर.’
कोंडीबा बांधावर बसून
बघत राहायचा झाडाझुडपांकडं
अर्धांगवायू झालेल्या
आंब्याच्या खोडाकडं.
शेताशिवारात झाडं जशी
मिसळून राहतात एकमेकांत
तशी माणसं एके काळी
बांधली जात एकमेकांशी आतून घट्ट.

कृत्रिम पावसानं
वरचा थर भिजवलेला
आणि
आतले पापुद्रे कोरडेठाक !
ही धारणा मातीने
कधीच नव्हती
धारण केलेली.
घामाला किंचितही
कसूर करता येऊ नये
इतकी मेहनत रिचवूनही
का नाही फुटत
मातीला पान्हा ?
पिंडाला कावळा
शिवू नये
तसा कुठलाच विचार
सोयसा होऊन
येत नव्हता
कोंडीबाच्या जागलीला.
कोंडीबा तसा
खूपच करळ विचारांचा.
पावसात पेरणी-लावणीची
कामं सोडून
आषाढवारीला निघालेल्या
वारकऱ्यालाही
फटकारायचा
तुकोबाच्या शैलीत.
'असा कसा रे बाप्पा
तुमचा विठ्ठल !

पेरणी राह्यली शेतात.
घरातली रुखमिनी काळजीत.
अन् तुम्ही टाळचिपळ्या घेऊन
दिंडीत.
त्याला येऊ द्या की
आपल्या पावलानं तुमच्या
शेताशिवारात'
कोंडीबा काटकराच्या कानात
गाडगेबाबाचं कीर्तन
अडकून बसलेलं बिगबाळीसारखं.
गाव अधूनमधून
असं काहीतरी कुजबुजते
त्याच्याविषयी.
आता तो ठार बहिरा झाला
'तीर्थाचं पाणी शेतात शिंपडलं
म्हणजे बरकत येते',
हा विचार
एखाद्या मुलीनं न विचारता
लंगडीत भाग घ्यावा,
तसा त्याच्या मस्तकात
शिवशिवत राहतो.
अन्नावरची वासना उडावी
तसं झालं त्याचं शेताशिवाराबाबत.
त्यातच
त्याच्या नातवानं,
'माझे कुटुंब
कास्तकाराचे आहे',
हे लिहून द्यायला

साफ नकार दिला.
प्रतिज्ञापत्राचा कॉलम
कोरा सुटला.

कोंडीबा काटकर
नातवाचा कित्ता
गिरवतो का,
तेच आता
बघायचं आहे.

२॥८

एकवीस

जागलीला त्याच्यासोबत
असायची एक काठी
अन् काळबांड्या रंगाचा
एक मरतुकडा कुत्रा.
बैलांच्या गळ्यातील घुंगरं
साप असो वा मुंगूस
आसपास असल्याची चाहूल
उतरवायचे कानात
आणि
चोराचिलटांसाठी कुत्रा तत्पर.
तसा एका अर्थानं
तो सुरक्षितच म्हणायचा !
त्याच्या सुरक्षिततेची
हमी घेणारे
मुके जीव
अडून बसले नाहीत कधीच
पेन्शनसाठी.
तारखेच्या तारखेला
महागाई भत्यासकट
पेन्शनची पिशवी
भरून घेणारे
कलमबहादूर
का बोलतात त्याच्याविषयी
उलटसुलट, कळत नाही.

सातत्याने सत्ताही
सारसंदर्भ देत असते
त्याच्या जगण्या-मरण्याचा.
आणि छान उबवत बसते
आपली कूस.

अशी कोणती चाकं
खिळलीत त्याच्या गाडीला
म्हणून लागते
सारखी उटी ?
नजरेला ल्हाचर
होरु न देता
पाहता आलं त्याच्याकडे,
वाचता आलं त्याचं कुटुंब
तरच
त्याच्या दुःखाची कळ
कळू शकेल.
आत्महत्येसारखा
अघोरी विचार
त्याच्या मेंदूच्या मणक्यात
का बसला असेल दडून'
ह्या प्रश्नाचे उत्तरही
मग येईल
आपल्या पायांनी चालत.
'जगाचा पोशिंदा
चिरेबंदी घरात सुखरूप आहे',
ही कविकल्पना
बाजारबसवीसारखी

ओठ रंगवून
बसणार नाही
चौकाचौकांत,
आणि
सादर करावा लागणार नाही
सुटाबुटातल्या सदस्यांचा
पंचतारांकित अहवाल.
पक्ष जिवंत ठेवण्यासाठी
त्याचा मृत्यू
लागणार नाही सार्थकी
आणि
संसदेतही रंगणार नाही
लुटुपुटूची लढाई.
त्याचं सुतक म्हणून.

आतून-बाहेरून
सजल्या-धजलेल्या वाहिन्या
गिधाडागत पडणार नाहीत
त्याच्या मरणसोहळ्यावर
तुटून !
त्याच्या मोडक्या बाजेचा ठावा
अन् सुरकुतल्या देहाचे मायबाप
पाहून
सातासमुद्रापलीकडच्या
कनवाळूंना
नाटकी काकडा भरण्याची
येणार नाही वेळ.
आणि

लाख-दोन लाखांत
त्याच्या मृत्यूचा
लिलाव होताना
वृत्तपत्राचे कॉलम
कमी पडल्याचे शल्य
बोचणार नाही संपादकालाही !
शेतकऱ्याची आत्महत्या
हा विषय नाहीच
काडीमोड घेण्याइतका सोपा.
उतरावं लागतं त्यासाठी
शेतकऱ्याच्या काळजात
आणि
काळजासह त्याच्या
घरपसाऱ्यात...

पेनात थोडीशी
शाई असली म्हणजे
अहवाल घसडता येतो
कसाही.
मृत्यूची कारणं
नसतात इतकी सोपी
आणि सरळ;
जी की अहवालकर्त्यांनी
असतात नोंदवलेली.
सात नंबर बिडी
जमिनीवर घासून
गूल विझवावा
तशा शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या

निकालात काढणारे
टायधारी अहवालकर्ते !
त्यांनी
क्वचितच पाहिलेली असते
शेतकऱ्याच्या घरातली
कडधान्यासाठी तरसणारी
कण्हती, कुढती उतरंड
आणि
गुढीसाठी संदकात
निगुतीनं ठेवलेल्या
एकुलत्या एका
पीतांबराची घडी !
मृत्यूची मीमांसा करण्यासाठी
बुद्धानेही म्हणे
काळाचा भलामोठा तुकडा
ठेवला होता हाताशी !
आणि
हे लोक तर
दोन अधिवेशनांच्या
दोरीचे अंतर
पुरेसे समजतात
मृत्यूच्या
अन्वयार्थासाठी !
अहवाल सादर करतानाचे
फोटोही आणतात
छान छापून !
छापणारेही बनतात
वधाचेच स्तंभ !

कळत नाही
कोणापुढे मांडावी
कास्तकाराच्या अपमृत्यूची फिर्याद... !

२॥१६

बावीस

पूर्वी आखरावर
गायी-गुरांचा मेळ जमायचा.
आस्थेवाईकपणे खुरांतून
निचरायची ख्यालीखुशाली.
म्हातारीच्या भरवशावर
तान्ह्या वासराला सोडून आल्याची,
खुरीनं आखडून गेलेला
व्हंडा बैल गवताच्या काड्या
चघळीत बसल्याची,
अंडी केलेल्या गोऱ्याच्या
बदललेल्या चालीची,
कठाळ्याला पाहून
हुंदडणाच्या कालवडीची.
शब्दांच्या पलीकडचे कैक विषय
आखराला व्यापून राहायचे.
संवेदना म्हणाल तर
पाठीवर खडा पडल्यानंतर
थरथरावी कातडी
तशी जितीजागती.

आज
समृद्धीच्या वाटा
येऊन थांबल्यात म्हणे
गावाच्या पायापाशी !

जग जवळ येत असल्याच्या
कहाण्याही
सांगितल्या जाताहेत पदोपदी.
चंद्र-सूर्यही
कवितेतून
झालेले दिसतात
हृदपार !
बुध-मंगळ
उरल्यासुरल्या
कुंडलीपुरतेच !

बदल खूप
देखणा आहे;
कुणाच्याही
नजरेत भरण्यासारखा.
नगारे वाजताहेत सर्वदूर.
स्वातंत्र्याचा जयघोषही जागोजाग.
पुढाऱ्यांच्या पालख्यांची चढाओढ.
खंत एकाच गोष्टीची,
गुरांचा एकत्र मेळ नको
म्हणून आली नवी वहिवाट
गावात तेव्हापासून नांदायला.
माळरानावर चरणारी
वासराची माय
'कुणाच्या भरवशावर
सोडून आले मी लेकराला',
ह्या एकाच प्रश्नाने
होते हैराण

आणि पाहत राहते
गावातील रंगारंगांच्या
झेंड्यांकडे पुनःपुन्हा
वळून.....

२॥५

तेवीस

पेरणीचे खूर
मागत नाहीत त्याला
भिजवून ठेवलेले हरभरे
अथवा
उत्पादन मूल्य दहापट करून विकणाऱ्या
शेठजीच्या दुकानातली पेंड
कडब्याच्या कांड्या अथवा कुटार
आवडीने चघळतात
पेरणीच्या मोसमात.

तक्रारीला मोडक्या बाजेच्या
गातावर बसवणारा गावकरी
तिची समजूत काढतानाच
दिसतो मला पुनः पुन्हा.

तक्रारीची बूज न ठेवण्याइतपत
बिघडलेली व्यवस्था
मुळासकट उखडून
फेकायला हवी.
हा विद्रोह
राबणाऱ्या पायांनी
आता ऐरणीवर घेतल्याची
नवी वार्ता
आहे.

चोवीस

चालताचालता
चाड्यावरची मूठ थांबावी
तसा तो
थांबत आला जागोजागी.
हे थांबणं नव्हतं त्याच्या
विश्रांतीचं आवतन
घेऊन आलेलं.

वाट चुकवून
पाऊस सरकला
भलत्याच मुलखात.
रमला तिथंच
बारीतील फडशौकिनासारखा.
गंमत अशी की,
कधी काळी बकाल वाटणारी
महानगरं
दिसायला लागलीत
हळदीचं पाणी लागल्यागत.
खुरट्या इमारतीही
राहिलेल्या दिसताहेत पोटुशी.
महानगरांना
डोहाळजेवण घालणारा पाऊस
कुणब्यांसाठी काढतो फर्मान
चाड्यावरची मूठ

थांबवा म्हणून !
आता
तलावातलं पाणी
शेत मागत नाही
आणि
शुद्ध जलावरच्या इमारती
महानगरात मावत नाहीत !

॥॥॥

पंचेवीस

आताआताशा
देवळांच्या गर्दीत
मला माझं गाव
हुडकायला लागतो
खूप वेळ.
माणसासारखी माणसं
दगडधोंड्यात
का बसत असतील
माना मोडून
आणि
आपल्या अस्तित्वाच्या खुणा
का सोपवत असतील
वीतभर मामुली झेंड्यावर ?
का गेली असतील ती
भ्रमदंशानं पछाडून ?
ह्या जातीचे प्रश्न
खांद्यावर घेऊन
जेव्हा मी हिंडतो
गावभर;
तेव्हा
चावडीवरची माणसं,
पारावरची माणसं
आणि
समाजमंदिरातील माणसंही

कपाळावर मिरवताना दिसतात
आपल्या अस्तित्वाच्या पृथक खुणा
रंगांच्या माध्यमातून.
अध्यात्माची भट्टी
छान लावायला शिकलेत
हे लोक.
इकडे अध्यात्मावर चर्चा
आणि तिकडे त्यांची
आठवीतली पोरं
उमटवतात अंगठा !
हा पोरखेळ कसा नाही येत
आमच्या टकुऱ्यात !
शाळेचं विद्यापीठ करण्यापेक्षा
मंदिराच्या कळसावरील
झेंड्याची मूठ
भक्कम करण्यातच
आयुष्याची इतिकर्तव्यता
शोधणाऱ्या जिवांना
आणून बसवायलाच हवे आता
नव्या वाऱ्याच्या शेजारी.
वेळ आहे योग्य
आणि कानही आहेत
अद्याप शाबूत
गरज आहे ती एका
नव्या नरहरी सोनाराची.

॥॥॥

सव्वीस

वास्तुपूजा झाली
तेव्हा त्याचे घर
पाहिले जवळून.
घरापेक्षा
घरातलं फर्निचर,
गाद्यागिर्द्या पाहूनच
तो गेला चक्रावून.
तुटक्या सुंबाच्या
बाजेवर ज्याचं बालपण गेलं
त्या मुलानं कुठून आपली असेल
ही झगमग ?
हा प्रश्न बाप म्हणून
त्याच्या ओठावर उगवणं
स्वाभाविक.
त्याहीपेक्षा
स्वाभाविक
'भाऊ आणि भाऊबंद
कसे राहत असतील
पाचटीने शेकारलेल्या खोपटात,'
हा विचार
कोणत्या करवतीनं
कापला असेल पोरानं ?
पंचपक्वान्नाचं ताटही
मनानं काढलेल्या ग्वाहीशिवाय

लागत नसतं गोड.
गावाकडचे विषय
घासात आलेल्या खड्यासारखे
काढत
तो पोचला
ह्या मुक्कामावर.
' घरावरचे पत्रे गंजलेत.
पावसाळ्यात गळायलेत.
देतूस का थोरल्याला
एखादी पेटी घेऊन ?'
भीतभीत
मायनं मांडलेला प्रस्ताव
त्यानं नेहमीच
समजला उपरा.
बाप म्हणून
आपणसुद्धा
नाही उतरवू शकलो
चांगूलपणाची चार गणितं
त्याच्या सुखवस्तू मेंदूत.
त्याचा भाऊ
आयुष्यभर बोलत राहिला
केवळ घामाशी आणि
घामाशीच.
घाम गाळणाराचाच पदर
का फाटत जातो
जागोजागी ?
ठिगळांचं आयुष्य शिवत
निघून जाते

त्याची वाट
बेमालूम दिशेकडे.
असे सांगतात लोक,
'आदिम काळात म्हणे
घाम गाळणारा मानव
असायचा
समृद्धीचा लोंढा अडवून!'
माझ्या मुलखाचं
वर्तमान असं की,
घाम न गाळणारी माणसंच
बसली आहेत
सर्व बेटं
काबीज करून.
त्यांच्या एअरकंडिशंड दंतकथा
हाच आता
मायबापाच्या
जिव्हारी लागणारा
जिताजागता विषय.

सत्तावीस

चिंधीभर कोरडवाहू तुकडा
उरावर घेऊन
तो धावतो आहे;
अस्वस्थाम्यासारखा.
जिवंत असल्याची
एकही खूण
दिसत नाही त्याच्या
अखळ्या देहावर.
आणि
मृत घोषित
करावे तर
तो दिसतो
श्वासांची बेरीज करताना.
धुऱ्यावर, बांधावर
कधी देवळात
तर कधी
वारीच्या वाटेवर.
खरे तर
सातबारावर
शेतकरी असल्याची नोंद.
एवढीच त्याच्या अस्तित्वाची
पाच-दहा रुपयांसाठी
तलाठ्याने जपून ठेवलेली
दफतरातली चोंद.

ती हस्तगत करण्यासाठी
परवा म्हणे,
तो गेला तलाठ्याकडे.
खिशातली चुरगाळलेली
दहा रुपयांची नोट
त्याच्या हातावर ठेवली.
तेव्हा तलाठी नागासारखा
फुत्कारला त्याच्यावर,
'साला भिकारचोट दिसतो.'
अंगाची सालटे काढणाऱ्या
ह्या वास्तवाला
नागभूमी
घेऊ धजत नाही हरकत.

भळभळत्या जखमेवर
सातबारा ठेवून
तो धावतोच आहे;
तरीही लोक त्याला
म्हणतात बळीराजा !
पुढच्या पिढ्यांसाठी
मुरवत घातलेली
ही एक
दंतकथा.

२॥८

बावीस

थडीवरून पूर फिरला
म्हणजे
गवताच्या पात्यांना कळते
नदीची अपार माया
रांगू लागतात जीवनगाणी
नदीच्या काठावर
जगण्याची जिद्दही विसावते
नाजूक कोवळ्या पानांवर

अलीकडे कोशातूनही
हृदयपार झालेले दिसतात
असले संदर्भ

नदीला पूर येत नाही
झाडाझुडपांसारखा
आत न मावणारा गहिवर
परक्यासाठी दाटत नाही

॥॥॥

एकोणतीस

कण्हत-कुढत आणि
थोडेफार कुरकुरतही
पूर्वी मोट गाणी गायची

मोटेइतकाच मोटकऱ्याचाही
सूर लागायचा आतून
बैलाच्या खुरात आला खडा
तर टच्कन यायचं
त्याच्या डोळ्यात पाणी

पावसात भिजलेली चिमणी
वाशावर येऊन बसली
तर तोच जायचा काकडून

विठोबाचं नाव
उशाला घेऊन
बेफराकत झोपायचा
नांगरटीच्या ढेकळात.
नवी पहाट फुटली म्हणून
लोकांनी केला
खूप गलबला.
तो उठला दचकून
तेव्हा
नव्हते उजाडले;

पण दिसले त्याला...
मोटेवरची गाणी गेली

आतला स्वर गेला.
चिमणी भिजावी
असा भीजपाऊस
होत नाही
आसपास.
आषाढ महिना
पुरत नाही
बैकेच्या वाऱ्या करताना
हजार-पाचशे कर्जासाठी

आता विठोबासाठीच्या वारीचा प्रश्न
येतोच कुठे ?

गाव

तीस

नदीत भिजवलेला
आंबाडीचा ताग
सोलून काढावा
इतक्या सहजतेनं
जगतात इथली माणसं !

तागानं व्हावं
बिरडं, धांद अथवा
कोणाच्याही तिरडीची दोरी
इतकी सहनशील
इथली माणसं

तक्रार करण्यासाठी
सापडू नये किंचितही
कोरी जागा
म्हणून जपतात
इथली माणसं

कळत नाही मला
तुकोबाचा अभंग
मोडून पडावा
इतकी ठिसूळ
का वागतात
इथली माणसं ?

एकतीस

नदी वाहत होती
तोपर्यंत नव्हती
थडीची तक्रार.
हिरव्या थडीवर
सळसळत जाते
सर्पाची लागण
दिवसाढवळ्या.
पाहू नये म्हणतात
सापांचा शृंगारखेळ
माणसाच्या डोळ्यांनी.
घडलेच असे
अघटित
तर
शापित डोळ्यांची गारगोटी
बघावी लागते शंकराला !
माणसाला कळू शकते
लोककथा, दंतकथा
अथवा
आख्यायिकेची भाषा.
जी येत नाही
गवताच्या पात्याच्या
आकलनकक्षेत.
कात टाकणाऱ्या
आणि

आळोखेपिळोखे देणाऱ्या
सापांचे सुस्तावलेले विळखे
बघण्याचा मोह
नाही आवरता येत
गवताच्या गावकुसाला

नदीचा प्रवाह
खंडित होण्याचं
हेही एक कारण !
सांगतो माझा आजोबा.
कदाचित हा
भ्रमदंशही
असू शकेल !

॥॥॥

बत्तीस

‘बळीराजा ! बळीराजा !!’ म्हणून
लोक त्याला चिडवतात.
ही गोष्ट
येऊ लागली आता त्याच्या
नातवाच्या लक्षात.
त्याच्यासह,
त्याच्या कित्येक पिढ्यांनी
जिवापाड जपलेले राजपद
आले चेंदामेंदा होत
सरलेल्या शतकापर्यंत.
इतका चेंदामेंदा की,
कळू नये चाकालाही
मुद्रा कोणाची होती !

राजा गेला;
बळी उरला.
ही वस्तुस्थिती
नातवाने आणली
भर चव्हाट्यावर,
बळीचा अर्थ
सांगावा कोणीही,
कोणत्याही अंगाने
करून विस्तारित.
बळी हा गेलेला नसतो;

तो असतो दिलेला.
अशी तळटीप घायला
व्यवस्था विसरली म्हणावे
तर तिच्या विजयाचा बिगूल
सर्वदूर कसा येतोय ऐकायला !

कसल्या बळीराजाचा
अन्वयार्थ लावताय राजेहो !
हा तर निव्वळ आहे भ्रमदंश
गोचिडासारखा,
शेतकऱ्यांच्या वस्तीत
तोंड खुपसून बसलेला.

आता त्याला हद्दपार
करायलाच हवे.

॥॥॥

तेहतीस

मी त्याला पाहिले
फेस तोंडाला येईस्तोर
पडक्या विहिरीतला
दोर ओढताना.
त्याची मागणी
इतकी जुजबी की,
बी-बियाणं आणि खतासाठी
खुतून बसलेत चाडं -नळ्या.
बियाणं काय
दामदुपटीच्या अथवा
मापदुपटीच्या करारानं
येऊन पडेल
चाड्याच्या मुठीत.
खत नाही दिलं
तर पोत हरवून बसेल रान.
करील उलूशी
पत कमी.
गणित तर
एवढं सोपं की,
पंचांगाचं पान उलटण्याची
पडू नये गरज.
त्याचे झाकलेले प्रश्न
त्याहूनही तिरसट.
मोठ्या वर्गातल्या, धाकट्या मुलाचे,

प्रवेशशुल्क,
थोरल्या मुलाचे
डोनेशनअभावी लटकलेले
भवितव्य.
लग्नाला आलेल्या मुलीच्या
मनातील विस्कटत चालेली
हळदरांगोळी.

‘दरसाल
दरवेशासारखे
त्याला भेडसावणारे प्रश्न
कायम निकालात काढण्यासाठी
बसवला गेला आहे
नवा आयोग’
असा ओला
मथळा घेऊन
एक वृत्तपत्र
चुकून त्याच्या
दारात पडलं!
तेव्हापासून तो
अधिक चिवटपणानं
दोर ओढू लागलाय.....

खरे तर
हाही एक
भ्रमदंशच!

॥॥॥

चौतीस

पोरी

‘सोनं म्हनलं सोनं देऊ
चांदी म्हनलं चांदी देऊ’च्या तालावर
ओठांवर स्वार झालेलं गाव
आळवीत बसतात.
उंबऱ्यात पाऊल टाकलं की,
भाकरीच्या पापोड्यासारख्या
करपून जातात.

पोरी,

धुणी धुताना
नदीच्या पात्रात
सूं सूं करीत लयही भरतात.
टिचलीच झंपराची गुंडी
तर
आतल्या आत शहारून जातात.

पोरी,

तशा खूपच जपून चालतात.
शेवाळलेला दगड
आला पायाखाली
अन् गेलाच तोल
तर
आयुष्यभर

सांदीच्या खापराशी
जिंदगीचं
नातं सांगतात.

पोरी,
लगाम तोडून
नाल वाऱ्यावर घेतात तेव्हा.
त्यांच्यासाठी केली जाते नव्यानं
तबेल्यांची डागडुजी.

पोरी,
गोगलगायीच्या पाठीवरून
हात फिरवतात,
तिलाच आपली
सखी मानतात तेव्हा.
त्यांच्या चांगूलपणाचे पोवाडे
मावत नाहीत
गाव-शिवारात.

पोरी,
आमच्या-तुमच्या,
इकडच्या-तिकडच्या,
अशा-तशा,
मनात एक सुगरणीचा खोपा
हमखास विणतात.
जर हे खरे; तर मग
बांधलेल्या खुंट्यासाठीच
त्या साता जन्माची पुण्याई
का मागतात ?

पस्तीस

ज्या दिवसापासून
गाव आपल्या
गणगोताच्या गोतावळ्याचाच
विचार करायला लागले;
त्या दिवसापासूनच
त्याच्या
शेताशिवाराच्या कुंपणाचा धोका
धोक्याच्या पातळीकडे
सरकू लागलाय....
दिवसेंदिवस.

॥॥

छत्तीस

पारावरच्या गप्पांनी
गाव नसते हलत.
त्यासाठी
शाळेच्या पडक्या इमारतीची
डागडुजी
गावपरिसरातल्या टाळचिपळ्यांनी
घ्यावी लागते
मनावर.

२॥८

सदतीस

कोठ्यातली गुरं
रवंथ करतात
याचा अर्थ
आपल्यातला विवेक
ती अधिक
आस्वाद्य
करतात.

॥॥॥

अडतीस

असे संभवत नाही;
ती जगू शकली असती
गायीगुरांशिवाय.
चारा-पाण्याच्या शोधात
गावातली गुरं
पोचली थेट छावणीपर्यंत.

त्याच दिवशी
म्हातारीनं सोडलं
अन्नपाणी.
गायीला बघितल्याशिवाय
कधीच नाही उतरला
तिच्या
घशात घास.
वेडीच म्हातारी!
हाडाला चिकटलेली त्वचा
एक दिवस मागून गेली
सुटकेचा श्वास.
'म्हातारी थकली होती'
किती छान विधान
म्हातारीचा मृत्यू
निकालात काढण्यासाठी.

कालांतराने
उगवेल चारा आणि

परततील गायी गावाकडे.
त्यांनी विचारले म्हातारीबद्दल
तर काय सांगू ?

॥॥॥

एकोणचाळीस

दोन दिवस
भावाचा मुक्काम
होता माझ्याकडे.
नाही ठेवले त्याने
वर्मावर बोट.
जाताना एवढंच म्हणाला
चोरासारखा,
बंदोबस्त'
'होईल का काही
पेरणी खोळंबली.
त्याच्याकडून मी
विद्रोहाची अपेक्षा
ठेवू कसा ?'

२॥५

चाळीस

ओठावर बोट, हाताची घडी, कानाला खडे
असं आता होणार नाही.
सावित्रीच्या गावात, शिकलेली पोरगी
अंगठा कापून देणार नाही.

घराचा उंबरा, उंबऱ्यात उभी
चुलीशी खेळत बसणार नाही.
मनात नसणं, खोटं हसणं
नाटक उसनं जमणार नाही.
बिरडं बांधून हिंडते पोरगी
असं आता होणार नाही....

शेतात पाय, पायात काटे
कष्टाचं गाणं सरत नाही.
आभाळ फाटलं गळ्यात दाटलं
पोरगी लढाई हरत नाही.
आसू आणीत, सोडते गणित
असं आता होणार नाही.....

स्वप्नात गाव, गावात जत्रा
चेहरा गर्दीत हरवत नाही.
पाठीचा कणा, चालण्यात ऐट
बांगड्या भरून मिरवत नाही.
पोरीला छळलं अन् घरात जाळलं

असं आता होणार नाही....
चौकात सभा, सभेत बोलणं
रीतीला जुन्या पटत नाही.
करारी नजर, आवाजात धार
पोथीतली पोरगी वाटत नाही.
गळ्यात डोरलं नि अस्तित्व सरलं
असं आता होणार नाही...

सावित्रीचं गाव, गावात रस्ते
कोणताच रस्ता, रोखत नाही.
आकाशात कल्पना, भुईवर किरण
पोरीचं जगणं झाकत नाही.
बाईचा जन्म नि पिंजऱ्यात कोंबणं
असं आता होणार नाही....

॥॥

एकोणपन्नास

नांगराच्या हाळसाला
आळपणी दिलेल्या धांदीसारखा
तो लगटून राहिला जिनगानीला.
हाळसावर फिरलेलं वाकस
गावातून झालं नामशेष
क्वचित सॉ मीलच्या भुरस्यात
दिसतात त्याचे कलम केलेले हात.
किंवा रोजगार हमी योजनेत
गंजून गेलेले त्याचे कारागिरी पाते.
इथे गोरोबा कुंभाराचे वंशजही
पडलेत मातीसारखेच लोळागोळा होऊन.
प्लॅस्टीकच्या भांड्यांनी चाकाला घातलाय
अजस्र अजगरासारखा विळखा.
बायाबापड्याही आता करू लागल्यात
'परवडू' लागल्याची भाषा
जागतिकीकरणाच्या जिरायती युगात.
सेना न्हाव्याचे भाऊबंदही
बसलेत सलूनची पाटी लावून
बसस्टँडच्या पानटपरीशेजारी.
करतात तक्रार
म्हाताऱ्याच्या दाढीची
वाढलेली खुंट.
तेव्हा म्हातारी जागवत बसते
कुणाकुणाच्या कैक कहाण्या.

सोनाराचा भानू अन् रंगाच्याचा उत्तम
शार वस्तीत बस्तान मांडून बसलेत
याच्याइतकंच कवतीक
गावातल्या दाऊ शिंप्याचंही ती करते.
परवा गावात कोणीतरी
सुटाबुटातला साहेब आला
आणि काहीतरी बोलून गेला
संदर्भ : खेड्यातली माणसं.
तेव्हा म्हातारी
उखडली त्याच्यावर
मुळासकट.
त्यावर साहेब म्हणाले,
अगदी शांतपणे,
'तुमची गुरं आमच्या दावणीला बांधा
आम्ही पंचतारांकित गोठे बांधून देऊ.'
महात्म्यांच्या देशात आता
पायघड्या अंधरणारे हात
उगवू लागलेत.....
जग जवळ आल्याचा हा
पुरावा समजायचा
की लांबलेल्या सावल्यांचा
नव्या संदर्भातला
हा खेळ मानायचा ?

॥॥॥

बेचाळीस

गावापर्यंत पोचणारे
सगळेच हमरस्ते
नगरातल्या बाप्प्यांनी
केव्हाच उतरवून काढलेत
त्यांच्या सातबारावर.
गावशीवही
गवताचं गणगोत
गिचमीड करीत
उतरली डांबराच्या खांद्यावरून
थेट रस्त्यावर.
बेलगाम तीनचाकी,
चौचाकीला बगल देत
घणघणत जाणारी बैलगाडीची धावपट्टी,
खुरांची निसरड थोपवताना
बैलांना लागणारी धाप.

ही गावच्या खुशालीची
खबर समजायची
की
गाव हाकेच्या अंतरावर
आल्याची खूण
समजायची !

॥॥॥

त्रेचाळीस

मेघ आभाळी तरीही
जाती चुकवुनी डोळा
आमच्याच शिवारात
आहे मुक्कामी उन्हाळा

नको हुकवूस पेरा
सांगे तिकणीचा गळा
आषाढाच्या अंगणात
पाठमोरा पावसाळा

धोंडी धोंडी देरे पाणी
सरू दे रे वनवास
कुणब्याच्या तारामधी
पडू दे रे दोन घास

व्याकुळले नदी नाले
वाहू देरे ओसंडुनी
मातीलाही गाऊ देरे
तिच्या मनातली गाणी

॥॥॥

जगदीश कदम यांचे साहित्य

कथासंग्रह

मुदडे (१९७९), आखर (१९८६), मुक्कामाला फुटले पाय (१९९९)

कवितासंग्रह

रास आणि गोंडर (१९९८), झाडमाती (२००३), नामदेव शेतकरी (२००६)

नाटक

बुडत्याचे पाय खोलात (२००२)

कादंबरी

गाडा (२०११)

समीक्षा

साहित्य : आकलन आणि आस्वाद (२०१२)

पुरस्कार :

- 'अस्मितादर्श'चा अण्णाभाऊ साठे कथा पुरस्कार (१९७६)
- शासकीय महाविद्यालयाचा बी. रघुनाथ प्रथम कथा पुरस्कार, औरंगाबाद (१९७८)
- महाराष्ट्र राज्य उत्कृष्ट वाङ्मय निर्मिती पुरस्कार 'रास आणि गोंडर' (१९९८)
- रोहमारे ग्रामीण साहित्य पुरस्कार, कोपरगाव (१९९८)
- महाराष्ट्र राज्य उत्कृष्ट वाङ्मयनिर्मिती पुरस्कार 'बुडत्याचे पाय खोलात' (१९९९)
- विशाखा प्रथम काव्यपुरस्कार, नाशिक (१९९९)
- यशवंतराव चव्हाण साहित्य पुरस्कार, पुणे (१९९९)
- कविवर्य ना. धों. महानोर साहित्य पुरस्कार, जालना (२००७)
- नरहर कुरुंदकर साहित्य पुरस्कार, जि. प., नांदेड (२००९)
- अण्णाभाऊ साठे राज्य पुरस्कार, पुणे (२०१२)

सन्मान :

- भारत सरकारच्या साहित्य अकादमीची प्रवासवृत्ती (२०००)
- यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठाच्या बी. ए. द्वितीय (मराठी) अभ्यासक्रमात कविता समाविष्ट (२००६)
- इयत्ता नववीच्या आंतरभारती अभ्यासक्रमात कवितेचा समावेश (२००६)
- स्वामी रामानंद तीर्थ मराठावाडा विद्यापीठाच्या पदवी व पदव्युत्तर अभ्यासक्रमात कवितांचा समावेश (२००७)
- डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठावाडा विद्यापीठ, औरंगाबादच्या पदव्युत्तर अभ्यासक्रमात 'नामदेव शेतकरी' समाविष्ट (२००७)
- स्वामी रामानंद तीर्थ मराठावाडा विद्यापीठ, नांदेडच्या पदव्युत्तर अभ्यासक्रमात 'नामदेव शेतकरी' समाविष्ट (२००८)
- 'बुडत्याचे पाय खोलात' या नाटकाचा हिंदी व कन्नड भाषेत अनुवाद

गाव